

Архівна система Донецької області

Архіви існують вічно. В часи створення або зникнення держав, при зміні систем державних установ вони продовжували жити, змінюючи назви та набуваючи нових завдань та функцій. І попри всі їх реорганізації, різноманітність форм самих архівів вони завжди виконували свою головну місію – зберігали історичну пам'ять та доносили її суспільству.

На початку ХХ сторіччя територія сучасної Донецької області входила до складу Катеринославської, Харківської губерній та області Війська Донського.

Централізованого забезпечення збереження архівних документів не було. Документи зберігалися в відомчих архівах установ та підприємств. У деяких з них навіть зберігалися архівні документи вікової давнини. Наприклад: у відомчих архівах Грецького суду (1780 – 60-ті роки ХІХ століття), обласної межової канцелярії Області Війська Донського (1799-1915 рр.), Святогірської Успенської Общежительної пустині (1855-1919 р.), Маріупольського міського банку (1872-1907 рр.) та інші. Крім того, частина цінних документальних матеріалів знаходилася у приватних

колекціях Каменського П.В., Хартахая Ф.А. тощо.

У 1919 році створено Донецьку губернію, центром якої стало місто Луганськ. У 1920 році центр губернії перенесено до міста Бахмут (з 1924 по 2016 рр. - м. Артемівськ). Саме у цей рік зароджуються перші паростки архівної системи. Поштовхом стала необхідність збору архівних матеріалів на території новоствореної губернії.

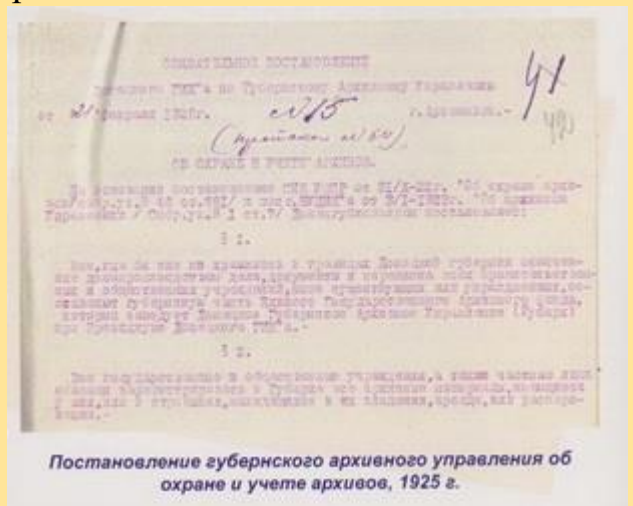
Перші архівні установи були створені як архівні комісії. У 1920 році створено архівну комісію при повітовому відділі народної освіти Маріупольського повітового ревкому, яка проіснувала рік. Комісія займалася виявленням та реєстрацією відомчих архівів установ, концентрацією та обробкою їх документів, виїмкою та утилізацією архівних матеріалів. Наприклад: у січні 1921 року Маріупольський повітовий ревком запропонував голові архівної комісії зайнятися перевезенням та розбором документів архіву Земської управи, «для виділення справ, що мають історичну та статистичну цінність». У звіті про роботу відділу народної освіти за 23.03-09.04.1921 є відомості: «переглядався та розбирався давньогрецький архів».

На початку 1920 року у місті Бахмут воєнно-революційний комітет створив Комісію по ліквідації станових установ. Комісія проводила заходи по концентрації документальних матеріалів установ та організацій міста, займалася описуванням прийнятих документів, виконувала запити.

У 1922 році створено перший губернський архівний орган - Донецьке губернське архівне управління (губарх) при президії Донецького губвиконкому. Це стало початком створення архівної системи, яка займалася налагодженням роботи по виявленню та концентрації архівних матеріалів ліквідованих установ в Донецькій губернії. Стали проводитися перевірки та інструктування архівів установ підприємств та організацій в губернії з питань архівної справи. У 1924 році була зроблена спроба створити губернський історичний архів. До штатного розпису губарху були введені посади завідуючого архівом та секретаря. Але як самостійна установа він так і не почав своє існування. Одночасно у 20-х роках ХХ століття почалося створення системи партійних архівів. При Донецькому губернському партійному комітеті була створена підкомісія Губіспартвідділу.

У 1925 році Донецька губернія була ліквідована, а на її території створено 5 округів: Артемівський, Луганський, Маріупольський, Сталінський та Старобільський (сучасна територія Донецької та Луганської областей). У зв'язку з ліквідацією губернії ліквідовано Донецьке губернське архівне управління, а функції по організації архівної справи передані новоствореним Артемівському, Луганському, Маріупольському, Сталінському та Старобільському окружним архівним управлінням.

В яких умовах працювали окружні архівні управління? У 1925 році Артемівське окружне архівне управління мало штат 7 чоловік, до якого входили завідувач окрархом, завідувач історичним архівом, інспектор, розборщик документів, завідувач архівосховищем, архіваріус та сторож-прибиральниця-істопник в одній особі. Але у 1927 році штатна чисельність працівників налічувала 5 чоловік. Маленька заробітна плата

була причиною частої зміни архівних кадрів. Площа архівних приміщень складала 79 кв.м. Мізерність фінансування дозволила сконцентрувати тільки 26 фондів, провести 26 перевірок організацій, у тому числі – 4 з них по району.

Наприкінці 1925 року створюється Маріупольське окружне архівне управління. Штат окрарха складав 2 одиниці. Проводилася планова робота по обстеженню архівів у місті та окрузі, а також заходи по концентрації архівних фондів. Площа архівосховища складала 62 кв. м. та додатково у м. Бердянську було резервне архівосховище.

Ліквідація губернії вплинула і на реорганізацію іспартвідділів. Вони перетворені в окружні комітети партії. Підкомісія Губіспартвідділу була ліквідована. Замість неї при Артемівському окружкомі КП(б)У створений іспарт I категорії, який утримувався за рахунок партійного бюджету. При Сталінському окружкомі – іспарт II категорії, який утримувався за рахунок

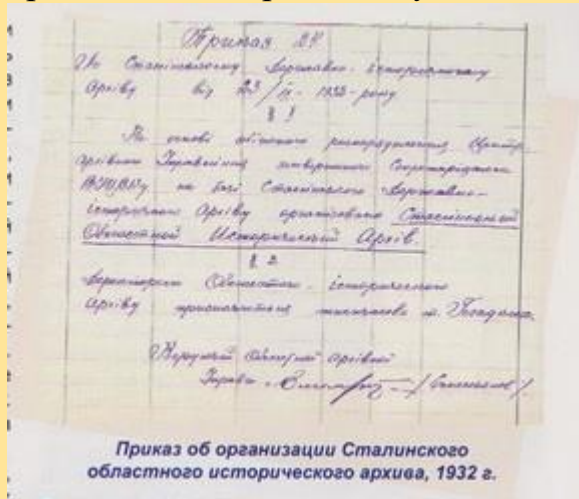
місцевого бюджету. При Маріупольському окружкомі був призначений уповноважений по іспартроботі. Іспарти займалися збором, зберіганням, обробкою та публікацією документів, організацією виставок. Крім того, вони здійснювали загальне керівництво роботою місцевих архівних органів.

Враховуючи особливості регіону у липні 1929 року створено крайовий історичний архів промисловості Донбасу.

У 1930 році з ліквідацією округів та переходом на двоступеневу систему управління відбулися зміни і в архівній галузі. Окружні архівні управління ліквідовані. Замість них при виконкомах міських рад створені Артемівське, Луганське, Маріупольське, Сталінське та Старобільське місцеві архівні управління. Вони були міжрайонними і керували архівною справою на території, яка відносилася до виконкому.

Партійна архівна система теж зазнала змін. Були ліквідовані іспарти окружкомів. Частина документів партійних та комсомольських органів передана у політсекцію Держархіву. Інші залишилися на зберіганні в партійних комітетах на місцях.

Початок формування системи архівних установ низової ланки Донбасу співпав з роком створення Донецької області. Передумовою стала Постанова ВУЦИК (1931 р.) про створення нової системи архівних установ. Передбачалося створити державні історичні архіви у колишніх окружних центрах, а також створити мережу міських та районних архівів для концентрації документів міських рад, райвиконкомів, підприємств, установ та організацій, які розташовувалися на території міста або району.

У березні 1932 року Сталінське місцеве архівне управління та крайовий історичний архів промисловості Донбасу реорганізовані в Сталінський державний історичний архів. Артемівське, Луганське, Маріупольське та Старобільське місцеві архівні управління реорганізовані в державні історичні архіви. Вони безпосередньо підпорядковувалися Центральному архівному управлінню України (ЦАУ).

Поступово стали створюватися районні та міські архіви. Перший міський архів створений у місті Горлівка у лютому 1932 року. Перший районний архів – у Слов'янському районі у травні 1932 року.

У липні 1932 року створено Донецьку область. До її складу увійшли території сучасних Донецької та Луганської областей. У зв'язку з цим, Сталінський державний історичний архів реорганізований у Донецький обласний історичний архів. Для здійснення керівництва архівними установами області у вересні 1932 року створено Донецьке обласне архівне управління з підпорядкуванням Донецькому облвиконкому та Центральному архівному

управлінню УРСР. Йому були підпорядковані Артемівський, Луганський, Маріупольський та Старобільський державні історичні архіви.

Поступово йшов процес створення архівних установ низової ланки і до кінця року було створено 26 районних та 13 міських архівів.

Таким чином, станом на 01.01.1933 на території сучасної Донецької області була створена мережа архівних установ:

1. Донецьке обласне архівне управління
2. Донецький обласний історичний архів
3. Артемівський та Маріупольський державні історичні архіви
4. Районні архіви: Велико-Янісольський, Волноваський, Лиманський, Слов'янський, Старо-Каранський, Старо-Керменчикський
5. Міські архіви: Артемівський, Горлівський, Донецький, Костянтинівський, Краматорський, Макіївський, Маріупольський, Чистяківський.

Але із-за відсутності приміщень під архіви та кадрів фактично працювати 8 архівів: Волноваський, Лиманський, Слов'янський, Старо-Каранський, Старо-Керменчикський районні архіви та Горлівський, Донецький, Макіївський міські архіви. Архіви займалися збором архівних матеріалів та обстеженням установ, підприємств.

У жовтні 1934 року у місті Сталіно при Донецькому обласному комітеті КП(б)У вирішено створити Обласний філіал Всеукраїнського інституту історії партії Жовтневої революції – Облістпарт з відділеннями у Луганську, Артемівську, Горлівці та Кадіївці.

Згідно постанови ЦК КП(б) У «Про партійні архіви» у 1935 році прийнято рішення бюро Донецького обкому партії створити обласний партійний архів. Але архів почав працювати через 2 роки. Першим завідувачем партархіву став Мілосов Д.А., якого призначили 03.10.1937 р. Цей день можна вважати початком діяльності партійного архіву Донецького обкому партії.

У середини 30-х років у Маріупольському історичному архіві вдалося створити матеріально-технічну базу, обладнати архівосховища, укомплектувати штат, налагодити обробку та описування архівного матеріалу, який зберігався в архіві. Також почався прийом нових фондів. Із міського музею краєзнавства на зберігання надійшла значна частина документів дореволюційного періоду. Архів прийняв 1693 метричні книги. Із Артемівська, Сталіно, Криму надійшли фонди, які територіально відносилися до Маріупольського історичного архіву. Разом з тим, архів здійснив передачу окремих фондів Сталінському історичному архіву (наприклад: фонд Маріупольського грецького суду), до облпартархіву передано партійні фонди за приналежністю, до Харківського воєнно-історичного архіву - фонди військових установ дореволюційного періоду та періоду громадянської війни.

У 1934 році Артемівський історичний архів отримав нове приміщення. Його перемістили у колишній Троїцький собор міста, що дозволило значно укріпити матеріальну базу архіву. Штат працівників складав 16 чоловік.

Сумна сторінка історії 30-х років не оминула архівну систему області. Репресії завдали збитки архівним кадрам. За не повними даними у Артемівському державному історичному архіві звільнено з посади як «класовий елемент» 8 чоловік, У Маріупольському державному історичному архіві – 5 чоловік.

У 1938 році внаслідок адміністративно-територіальної реформи Донецька область поділена на Сталінську та Ворошиловградську (сучасна Луганська) області. Архівні матеріали, які відносилися до території Ворошиловградської області, передані архівним установам новоствореної області. Архівні матеріали парторганізацій за територіальною приналежністю передані Ворошиловградському облпартархіву.

У зв'язку з цим відбулися зміни у мережі та назвах архівних установ Донбасу. Донецьке обласне архівне управління було перейменовано у Сталінське обласне архівне управління, Донецький обласний історичний архів в Сталінський обласний історичний архів.

Донецький облпартархів та обліспарт були об'єднані в облпартархів. Архів прийняв від політсекції Держархіву фонди губкому КП(б)У та ГубКК, повітових та окружних комітетів, іспартів, міськомів та райкомів партії.

У листопаді 1938 року архівні установи підпорядковані Наркомату внутрішніх справ УРСР. Ймовірно цей крок був викликом часу, бо невдовзі почалася Друга світова війна. Тоді така політика була завбачлива по відношенню до історичної спадщини країни, принаймні до невеличкої її частини. Сталінське обласне архівне управління реорганізовано в архівний відділ Управління НКВС по Сталінській області. Сталінський обласний історичний архів перейменований у Сталінський обласний історичний архів у м. Сталіно. Артемівський та Маріупольський історичні архіви перетворені на його філіали. Мережа низової ланки нараховувала 23 міських та районних архівів, які підпорядковувалися міських та районним відділам НКВС по Сталінській області.

У цей період Сталінський обласний історичний архів у м. Сталіно та його філії проводили планомірне комплектування документами підприємств, установ, організацій області. У передвоєнний період в них зберігалося більше 3,0 тисяч фондів на 1,0 млн. справ.

Сталінський обласний історичний архів	1158 фондів	259287 од. зб.	1740-1940 рр.
Артемівський філіал	1145 фондів	675840 од. зб.	1722-1941 рр.
Маріупольський філіал	989 фондів	149710 од. зб.	1863-1938 рр.

Це дало поштовх до створення системи прийому та забезпечення збереженості документів в архівних установах області. Встановлено порядок

приймання архівних документів за описами в упорядкованому стані, що полегшувало ведення обліку та організацію зберігання документів у сховищах.

У 1938 році введено новий порядок ведення обліку архівних матеріалів та вивчення історії фондоутворювачів. Цим покладено кінець різноманітності облікових форм, місцевій творчості у цій важливій справі. Було сконцентровано увагу архівів на вивченні історії фондоутворювачів, визначенню фондової приналежності документів.

Одним з головних завдань архівів було проведення звіряння наявності справ, перевірка стану документів, що знаходилися на зберіганні в архівах. Під час цих робіт проводилися ще й додаткові роботи, які виникали тому, що часто документи установ приймалися без проведення експертизи цінності документів, в повному обсязі. Тому під час перевірки проводилася робота по виділенню до знищення з фондів документів тимчасового зберігання. Крім того, проводилися підшивка та ремонт документів, які виконували зберігачі фондів та технічні працівники. Окремого структурного підрозділу, який планомірно займався реставрацією та ремонтом документів, в обласному архіві не було.

Поповнювалися документами фонди і обласного партійного архіву, які надходили від партійних та комсомольських організацій. На відміну від обласного архіву в партархів більшість документів надходила на зберігання у неупорядкованому стані. Станом на 01.01.1940 на зберіганні в партархіві знаходилося 350 фондів на 100,0 тисяч справ. З них пройшли науково-технічну обробку 300 фондів на 66985 од. зб.

Таким чином, 1940-і роки стали одним із найважливіших періодів у формуванні мережі архівних установ області.

Роки Другої світової війни в історії архівної справи нашої області були найскладнішим періодом. Він позначився суттєвими втратами історичного культурного надбання, евакуацією частини архівних документів, втрати більшості архівних матеріалів, що залишилися на окупованій території та нанесенням збитків матеріальній базі архівів.

Ще на початку війни Головне архівне управління НКВС УРСР розробило порядок евакуації архівних матеріалів із архівів областей, який здійснювався безпосередньо під керівництвом обласних управлінь НКВС. Евакуації підлягали архівні документи, які мали політичне, оборонне та наукове значення. Обов'язковій евакуації підлягав довідковий апарат: описи архівних справ, картотеки та документація по обліку фондів з центральних, обласних державних архівів та їх філій, районних та міських архівів. У кожному із державних архівів за короткий термін були відібрані документи, які підлягали евакуації в першу чергу.

Наприкінці липня 1941 року, коли загроза окупації Донбасу стала очевидною, всі документи Сталінського обласного партійного архіву були евакуйовані до м. Томськ та Новосибірськ. Їх об'єм складав 5 вагонів. У 6-му вагоні знаходилися передані у тимчасове користування фонди Одеського та Запорізького партійних архівів.

Із Сталінського обласного історичного архіву евакуйовано 321 фонд на 24890 од.зб. у м. Шадринськ ст. Алга Актюбинської області та 241 фонд на 12248 од.зб. – у м. Балашов. Із Маріупольської філії вивезено 175 фондів на 9168 од.зб. до м. Омськ. Вивезено 21 фонд дореволюційного періоду, 115 фондів радянського періоду на 11536 справ із Артемівської філії та довідковий апарат секретного відділу у 123 жестяних ящиках. Таким чином, загальна кількість евакуйованих документів склала 873 фонди на 57 842 од.зб.

Із-за стрімкого розвитку воєнних подій, недостатньої кількості транспорту та коштів більша частина документів архівних установ області залишилася на окупованій території. За неповними даними у м. Сталіно було залишено 837 фондів на 234297 од.зб. за 1740-1940 рр. Під час окупації міста приміщення архіву було переобладнано під бомбосховище, а частина архівних документів слугувала паливом для роботи парових котлів. Ще частина згоріла разом з будинком під час визволення міста. У м. Артемівську архів знаходився у будинку собору на площі Воровського. Окупаційна влада передала собор прочанам, а документи перевезли до будинку управління Північно-Донецької залізничної дороги. За 3 дні до визволення міста документи були спалені.

Окупація Сталінської області (1941-1943 рр.) нанесла непоправні збитки архівним документам, які зберігалися в архівних установах області. За період окупації Донбасу було втрачено більш 4,5 тисяч фондів, що склало більш 1,5 млн. справ. Тільки Сталінським обласним архівом та його філіями за часи окупації втрачено 2848 фондів на 1051069 справ за 1722-1941 рр.

У книзі обліку збитків, нанесеного під час окупації міст та районів області, збереглися відомості про долю документів 16 архівних установ низової ланки. Було спалено та знищено у інший спосіб більш 1,5 тисяч фондів, що склало приблизно 400,0 тисяч од. зб. За даними збірника «Архівні установи Донецької області» (2012) складено таблицю кількості фондів та справ, які зберігалися в архівах до війни та втрат архівних документів під час окупації області. Іншого шляху навести ці дані на даний час не існує.

№з/п	Назва архіву	Дата створення архіву	Кількість фондів та справ в архівах до війни	Втрати під час окупації області	Рік відновлення роботи архіву
1.	Амвросіївський районний архів	1933	1939 - 42 ф., 13135 справ	8000 справ	1944
2.	Артемівський районний архів	1933	Відомості відсутні	Не відомі	Не відомий
3.	Велико-Янисольський районний архів (1961 - Більше-Новоселківський, з 1964 - Велико-	1932	1939 - 82 ф. на 5960 справ	Не відомі	Не відомий

	Новоселківський районний архів)				
4.	Старо-Керменчикський районний архів (1947 - Старо-Млинівський). У 1959 р. ліквідований. Фонди за приналежністю передані Волноваському та Велико-Новоселківському архівам.	Не відома	1939 - 97 ф. на 8765 справ	Не відомі	Не відомий
5.	Волноваський районний архів	1932	1939 - 87 ф. на 20726 справ	Не відомі	1945
6.	Володарський районний архів	1935	1939 - 30 ф. - 2626 справ	Не відомі	1943
7.	Добропільський районний архів	1937	Відомості відсутні	Не відомі	1943
	Держинський районний архів (1943 - Держинський міський архів)	1939	1941 - 3 ф. на 1171 справу	Не відомі	1943
9.	Гришинський районний архів (1934 - Постишевський районний архів, 1938 - Красноармійський районний архів)	1932	Відомості відсутні	Не відомі	Не відомий
10.	Лиманський районний архів (1938 - Краснолиманський міський архів)	1932	1939 - 64 ф. на 96923 справи	Евакуйовано 25 ф. на 12,0 тис. справ. Доля інших не відома	1944
11.	Мар'їнський районний архів	1933	1939 - 37 ф. на 13410 справ	Не відомі	1945
12.	Будьонівський районний архів (1958 - Новоазовський районний архів)	1935	1939 - 10 ф. на 4632 справи	Не відомі	1943

13.	Олександрівський районний архів	1933	1939 - 18 ф. на 2078 справ	Евакуйовано 1 фонд районного управління внутрішніх справ, доля інших - не відома	1943
15.	Сніжнянський районний архів	Не відома	1939- 1388 справ	Не відомі	1943
16.	Слов'янський районний архів	1932	Відомості відсутні	Не відомі	Не відомий
17.	Старобешівський районний архів	1933	1939 - 13 ф. на 8476 справ	Не відомі	1944
18.	Старо-Каранський районний архів (ліквідовано у 1939 році. Фонди передано до Тельманівського, Волноваського та Ольгинського районних архівів)	1932	1939 - 24 ф. на 2779 справ	Не відомі	
20.	Авдіївський районний архів	1938 1962	Відомості відсутні	Не відомі	Не відомий
21.	Артемівський міський архів	1932	1939 - 135 ф. на 57924 справи	Частина справ евакуйована в м. Балашов Саратовської області. Решта знищена у вересні 1943 р.	1943
22.	Горлівський міський архів	1932	1939 - 67 ф. на 22056 справ	30,0 тис. справ	1948
24.	Сталінський міський архів	1932	1938 - 272 ф. на 174728 справ	155 ф. на 26,0 тис. справ	1944
25.	Риковський міський архів (1935 - Єнакіївський міський архів, 1936 - Орджонікідзевський міський архів, 1943 -	1933	1939 - 20ф. на 10276 справ, евакуйовано 5 фондів на 1000 справ	Не відомі	1944

	Снакіївський міський архів)				
26.	Костянтинівський міський архів	1932	До війни - 7250 справ	Не відомі	1944
27.	Краматорський міський архів	1932	Відомості відсутні	33 ф. на 4000 справ	1944
28.	Макіївський міський архів	1932	1939- 66 ф. на 66116 справ	Втрачено 45 ф. на 63,0 тис. справ	1944
29.	Маріупольський міський архів	1933	1938 - 58 ф. на 42891 справу	Не відомі	1943
30.	Слов'янський міський архів	1938	Відомості відсутні	Не відомі	Не відомий
31.	Чистяківський міський архів	1932	1939 - 36 ф. на 8100 справ	Не відомі	1944

Після звільнення території області у 1943 році почалося відновлення роботи архівних установ. Початок цьому поклала урядова постанова від 31 серпня 1944 року "Про заходи до створення документальної бази з історії України та історії Вітчизняної війни і впорядкуванню архівного господарства УРСР". Відновлення роботи архівів проводилося в складних умовах, більшість архівних приміщень була зруйнована або пошкоджено. Наказ Народного комісара Внутрішніх справ УРСР від 13 вересня 1944 року № 172 зобов'язав усіх начальників обласних управлінь зайнятися підбором приміщень для обласних, міських та районних архівів, провести ремонт і обладнання приміщень. До 1 листопада 1944 року планувалося завершити концентрацію документів окупаційних установ і повністю укомплектувати штати архівів. У вересні 1943 року Сталінському обласному архіву виділено приміщення у житловому фонді. Але воно не відповідало елементарним архівним вимогам. І вже через місяць за рішенням Сталінського виконкому виділено пристосоване приміщення, придатне для зберігання документів. Поступово міські та районні архіви теж відновлювати свою роботу. На початок 1945 року в області вже діяв 31 міські та районні архіви. Але приміщення мали тільки 17 архівів.

Работа с эвакуированными документами партийного архива, 1944 г.

Паралельно проводилася робота по виявленню та концентрації документів, які були на території області, та організаційні заходи щодо використання цих документів. Проведено роботу по збору документів окупаційного режиму, з яких потім сформовано 335 фондів. Це документи міських, районних та сільських управ, сільських старостатів, газети, брошури, листи громадян, яких було угнано у Німеччину. Зроблені фотографії спалених та зруйнованих будинків державних та господарських приміщень. Дані про розміри збитків за часи окупації області, відновленні та реконструкції промисловості Донбасу, мобілізації трудових ресурсів для ліквідації економічних наслідків війни знаходяться і в фондах облпартархіву.

Архівісти провели значну роботу з розшуку та поверненню документів. До державних архівів надійшла значна кількість джерел з історії війни, проведено реевакуацію архівних документів. У 1944-1945 роках повернулися та були розмішені евакуйовані документи у приміщеннях Сталінського обласного архіву м. Сталіно. Артемівський та Маріупольський філіали було ліквідовано. Документи обласного партійного архіву були повернуті у 1944 році. До 1945 року фонди зберігалися у не розібраному стані. І тільки в середині 1948 року працівники партархіву завершили роботу по розбору та обліку реевакуйованих документів. Станом на 01.07.1948 на зберіганні в партархіві налічувалося 1900 фондів на майже 200,0 тисяч справ.

Багато разів, під час роботи над статтею, я подумки схоплювалася з місця і хотіла бігти виписувати документи зі сховищ, щоб уточнити цифри або додати нові дані. Але з болем в душі спиняла себе: зараз це не можливо. Наші документи далеко. І знову думки не давали спокою: чи все з ними добре, чи всі вони на місці? Чи не спіткає їх така лиха доля, яка знищила величезний історичний масив регіону у часи воєнного лихоліття?

Поступово архіви зайнялися всіма видами архівної роботи. Для цього розроблено та введено в обіг значну кількість правил, інструкцій, положень, які сприяли правильній організації й проведенню архівної роботи. Питання методичного характеру обговорювалися на методичних нарадах у держархівах. Архівне управління УРСР підготувало для держархівів примірний перелік питань, які доцільно розглядати на методичних нарадах. Для узагальнення досвіду роботи та підвищення кваліфікації працівників в архівах створювалися методичні кабінети, методичні куточки.

Архівне управління МВС УРСР з метою обміну досвідом роботи державних архівів з 1947 року розпочало періодичне видання науково-інформаційного бюлетеня. У ньому друкувалися основні накази й розпорядження МВС СРСР, УРСР та Архівного управління МВС УРСР щодо архівної справи, підбивалися підсумки роботи архівних установ і визначалися завдання на окремі періоди, вміщувалися правила, методичні інструкції й статті з теорії та практики архівної справи, археографії й використання архівних документів. Крім того, в бюлетені подавалася хроніка роботи архівних установ УРСР. Це допомагало архівістам області бути в курсі

архівного будівництва, у пошуку дієвих форм роботи архівів задля досягнення вагомих результатів та позитивних зрушень в архівній галузі області.

Архівісти займалися систематизацією архівних документів та їх використанням. Бо на той час значна увага приділялася залученню архівних документів до наукового обігу, їх широкому використанню при відбудові зруйнованих об'єктів народного господарства. З цією метою в архівах виявлялися документи про землевпорядкування, родовищам корисних копалин та інших, які становили практичну цінність.

Робота архівістів області принесла свої результати. Протягом 1946-1947 років в архівах області в основному створені задовільні умови для зберігання документів. Проведена технічна обробка та упорядкування науково-довідкового апарату.

Крім того, вимогами часу стала нагальна потреба у реставраційно-профілактичній обробці документів з метою продовження їх життя після знаходження архівних документів поза стінами архівосховищ та після реевакуації. У 50-ті роки минулого століття в обласному архіві створена реставраційна майстерня, яка пізніше стала лабораторією. До штату архіву введені посади палітурника, лаборанта, реставратора. Ними вивчено фізичний стан фондів довоєнного періоду, складені перспективні плани ремонту, реставрації документів та опрацювання справ. З тих часів у річних планах роботи держархіву області завжди передбачалися роботи по реставрації, ремонту та опрацюванню справ.

Підсумовуючи обсяги проведеної роботи по відновленню діяльності архівних установ області після визволення області можна сказати, що ця робота зайняла приблизно 5 років. Подолання ж наслідків війни зайняло набагато більше часу.

У 1958 році облархів перейменовано у Сталінський обласний державний архів. У червні 1960 року архівні установи області були виведені з підпорядкування УМВС Сталінської області та передані до виконкомів: обласного, міських та районних.

У 1961 році у зв'язку із перейменуванням Сталінської області в Донецьку Сталінський обласний державний архів перейменований у Донецький, Сталінський облпартархів став Донецьким облпартархівом.

Архіви досягли певних результатів у розбудові архівної справи в області. Але головну проблему – відсутність відповідного приміщення для обласного архіву вирішити не вдалося. У післявоєнні роки минулого століття держархів області розташовувався на першому поверсі житлового будинку. Невеличка площа архівосховищ не дозволяла проводити планомірне комплектування архіву документами. Великий вклад у вирішенні нагального питання внесли директор архіву Єсенков Федір Петрович та завідувач архівним відділом облвиконкому Смальченко Василь Дмитрович. Їх наполегливість привела до виділення фінансування на будівництво нового

приміщення по індивідуальному проекту. Треба сказати, що на той час жоден архів України не мав спеціалізованого архівного приміщення.

У 1966 році Донецький обласний державний архів, перший в Україні, отримав окреме спеціально побудоване приміщення: трьох поверховий адміністративний корпус та 5 архівосховищ на 2,0 млн. одиниць зберігання, оснащених на той час найсучаснішим обладнанням. В архіві були створені всі умови для роботи за кожним напрямком.

Працівники архіву у короткий строк здійснили переміщення всіх фондів у нові сховища за галузевою схемою. На той час кількість архівних документів складала приблизно 100,0 тисяч справ.

Почалося комплектування архіву документами відомчих архівів підприємств, установ та організацій обласного рівня, а також документами, що знаходилися на зберіганні у міських та районних архівах понад встановлений строк. Одночасно архів почав плановий прийом документів на спецносіях: кіноматеріали, звукозаписи, фотодокументи. Поповнювалася документальна база архіву й документами особового походження. На зберігання надійшли фонди Ангеліної П.Н., Варганова В.А., Северинова К.А. та інші.

Невдовзі була вирішена проблема з приміщенням для облпартархіву. У 1973 році партархів отримав приміщення, побудоване по типовому проекту, з 8-ма архівосховищами.

Переміщення архіву до нового приміщення дало поштовх для проведення багатьох видів архівних робіт. В цілях відновлення втрачених у роки війни документів по історії краю співробітники архіву провели виявлення матеріалів у Центральних архівах України та Росії. За результатами цієї роботи в архів надійшло більш 9,0 тисяч кадрів мікрофотокопій документів. Відповідну роботу по мікрофільмуванню проводили працівники облпартархіву. За період 1975-1991 рр. було виготовлено 462989 мікрокопій, 5207/124033 мікрофіш/кадрів. Паралельно в обох архівах проводилася робота по відновленню затухаючого тексту документів.

Забігаючи наперед скажу, що з 2002 року, коли техніка застаріла, а фінансування на розвиток архівної галузі не виділялося, архів став працювати з Генеалогічним товариством ЮТА. Ми створювали на їх обладнанні страховий фонд на метричні книги. Да, робота у цьому напрямку продовжувалася. Але тепер не ми вирішували, які фонди потребують першочергового копіювання. Не можна сказати, що для архіву на той час ця робота була не вигідна. Ми зробили страховий фонд практично на документи всіх метричних книг. Крім того, ця співпраця підтримала архів у скрутні часи, коли архіви перестали фінансуватися.

Особлива увага у роботі архіву приділялася створенню довідкового апарату до фондів. У 50-ті роки зусилля архівістів області направлені на переробку та удосконалення описів, які були складені у 20-30-х роках минулого століття. Паралельно йшло складання історичних довідок до фондів.

Поступово йшла робота по створенню та наповненню каталогів. Перші кроки по каталогізації документів зроблені наприкінці 50-х років минулого століття. Цілеспрямовано ця робота стала проводитися лише з 1962 року.

Паралельно вирішувалося питання упорядкування документів відомчих архівів установ області по встановлені строки. У 1957 році в держархіві області створена госпрозрахункова група. У 1972 році вона була перетворена на відділ. Кількість працівників у відділі сягала 32 чоловіка. Працівники відділу займалися науково-технічною обробкою документів установ обласного підпорядкування. На той час упорядкуванню підлягали архівні документи установи за 10-ть, 20-ть, а то і більше років. За результатами науково-технічної обробки склалися описи справ, історичні довідки, передмови. Тільки за 1971-1973 рр. було впорядковано більш 80,0 тисяч справ постійного зберігання.

Проведена робота давала вагомий внесок не тільки у підготовці документів для передачі до держархіву області. Спеціалісти відділу допомагали у розробці номенклатур справ, відбирали документи до знищення та складали акти. Це були дієві кроки надання теоретичної та практичної допомоги працівникам ділових служб та архівних підрозділів установ під час роботи з документами в установах. Працюючи в госпрозрахунковому відділі, я набула досвіду, який став мені в нагоді під час роботи на інших посадах в держархіві області. І дотепер я впевнена, що цей досвід дає знання та розуміння майже всіх процесів роботи з документами. Пізніше такі групи створили при міських та районних архівах області. Діяльність госпрозрахункових груп покращила показники упорядкування документів установ в області по встановлені строки, сприяла повноті фондів, підвищила якість описів справ та довідкового апарату.

Але процеси роздержавлення підприємств наприкінці ХХ століття призвели до не платоспроможності установ оплачувати послуги науково-технічної обробки документів та, як наслідок, спричинили ліквідацію госпрозрахункових груп із-за відсутності коштів на їх послуги. Поступово групи переводили на повне самофінансування з подальшим перетворенням їх на самостійні установи. В держархіві області госпрозрахунковий відділ припинив своє існування у 1992 році.

Через певний проміжок часу відсутність такої групи спричинило накопичення неупорядкованих справ в установах, різке погіршення стану упорядкування справ по встановлений строк, зниження рівня якості складання історичних довідок та передмов. З часом ми знайшли власний вихід з цієї ситуації. Ми проводили навчання працівників міськрайархівів, ділилися досвідом проведення науково-технічної обробки документів установ, проводили практичні заняття в центрі підвищення кваліфікації ОДА.

Забезпечення належних умов зберігання документів в архівних установах області завжди займало провідне місце в роботі архівної системи. Постійно приділялася увага картонуванню документів та покращенню їх фізичного стану. На протязі 1959-1965 рр. основні фонди архіву були

закартоновані. Щорічно до проекту кошторису архіву передбачалося фінансування на придбання картонажу. У 1959 році придбано 900 коробок. У 1960 році закладено на придбання коробок 85,0 тисяч рублів. У 1965 році закартоновано 14646 од.зб. проти планових 10,0 тисяч справ. І поки існувала можливість, ми завжди купували новий картонаж. В останні роки це були невеличкі об'єми. Наприклад: у 2004 році ми придбали 100 коробок, ціна однієї коробки складала 17,10 грн. Останню партію коробок придбано під заходи Державної архівної програми у 2007 році. Тоді нам вдалося придбати 3000 коробок. З 2008 року архів лишили повністю фінансування на поточні видатки, що забрало можливість навіть планувати такі придбання. Крім того, вартість коробки в нашій області на той час складала 65 грн. Не знаю чому, але в Донецькій області все було на порядок дорожче, ніж в інших. А везти коробки з інших областей було також не вигідно, бо транспортні витрати збільшували вартість коробки. Тому повністю вирішити проблему картонування справ нам не вдалося.

Ще один важливий напрямок у забезпеченні зберігання архівних документів. Чим частіше використовується документ, тим реальнішою стає загроза його пошкодження, і в кінцевому варіанті загибелі, фізичного знищення. Для архівних документів шкідливими є багато параметрів: знаходження його на світу, багаторазове перегортання сторінок, під час якого псується аркуші, ламаються чи рвуться їх кінці, постійний дотик до самого паперу, необережне поводження з ним. Перелік таких ризиків можна продовжувати до без кінця. Архівістів турбує безвідповідальне ставлення користувачів до архівних документів. Бувають випадки, коли відвідувачі намагалися змінити текст документу метричною книгою кульковою ручкою, чи просто вирвати сторінку, бо не було бажання переписувати текст. Таких випадків можна перелічувати багато.

XXI століття внесло свої корективи у вирішення цього питання. Наявність сучасних технологій дало можливість забезпечити збереженість фондів і створити архівні копії документів в електронному вигляді. У 2004 році держархів області отримав 200,0 тисяч грн. та першим в Україні придбав книжковий сканер Minolta PS-7000. З 2005 року проводилася робота по створенню фонду користування. Пізніше розробили систему зберігання оцифрованих документів та зберігання їх на серверах. У 2006 році проведено експеримент по видачі оцифрованих документів до читального залу архіву. Архів подолав спротив користувачів, які не хотіли відмовлятися від роботи з оригіналами документів. Але з часом користувачі звикли до нових умов роботи з документами на комп'ютерах, які були встановлені в читальному залі архіву. І навіть оцінили переваги таких форм роботи.

Архів проводилася робота по використанню інформації документів: робота з користувачами у читальних залах архіву, підготовка виставок

документів, використання інформації документів через засоби ЗМІ (газети, журнали, радіо та телепередачі), виконання запитів.

Особлива увага приділялася виданню збірників документів. У 1955 році, за ініціативою директора архіву Стуканова Євгена Миколайовича спільно з партійним архівом області був виданий перший збірник документів «Донбасс в революции 1905-1907гг.» Робота над збірниками тривала, і в подальшому були підготовлені збірники документів «Пионеры коммунистического труда» (1963), «Донбасс – Кузбасс» (1964), «Дружба шахтеров Донбасса и Кузбасса» (1972), «Пролетарский интернационализм – наше знамя» (1974), «Донецкая область в годы Великой Отечественной войны» (1980). За період 1971-1991 рр. облпартархів спільно з іншими партійними та державними архівами видав 8 збірників документів.

Перший Путівник архівом видано у 1984 році. В ньому були проанотовані лише «основні» фонди, які найбільш використовувалися.

У 1980 році Донецький обласний державний архів перейменовано у Державний архів Донецької області. Ця назва залишається незмінною на протязі 37 років. У 1988 році був ліквідований архівний відділ Донецького облвиконкому. Функції управління архівною справою на території області та забезпечення зберігання, використання інформації поєдналися у задачах Державного архіву Донецької області.

У 1991 році Партійний архіву Донецького обкому партії був ліквідований, а його документи увійшли до складу фондів Державного архіву Донецької області. На той час це складало більш 1,0 млн. од. зб. Цей показник був найбільшим серед облпартархівів України, що приблизно складало 10,5% архівного фонду КПУ. За весь період діяльності облпартархівом проведена велика робота по комплектуванню фондів архіву документами, забезпеченню збереження документів, їх обліку та використанню. Документи облпартархіву стали документальною базою для багатьох досліджень та публікацій по історії партійного будівництва, історії держави, ролі партії у будівництві радянського суспільства. Але у той самий період для роботи архіву були притаманні секретність, обмежений доступ до документів, суворий контроль за використанням інформації. Після приєднання фондів облпартархіву вони стали частиною Національного архівного фонду України, безцінними документальними джерелами, які мають історичне, наукове та практичне значення. А головне, що доступ до них став відкритим.